

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 21, Sayı: 2, Sayfa: 261-273, ELAZIĞ-2011

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE DERSİM'DE YÖNETİM SORUNU*

Administration Problem in Dersim: From Ottoman Empire to Turkish Republic

Bekir KOÇLAR**

ÖZET

Dersim, coğrafi ve sosyal yapısı itibarı ile bölgede kurulmuş olan devletler için yönetsel açıdan sürekli sorun teşkil etmiştir. Onun bu özelliği bölgede güçlü bir yönetimin oluşmasına engel olmuştur. Dersim halkı, çevresinden bağımsız olarak, dağlık, engebeli, düzenli orduların yürütülmesinin imkansız olduğu topraklarda kendine özgü bir otorite alanı oluşturmuştur. Bu durum, tarih boyunca çatışmalara neden olmuş ve Dersim, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulana kadar, merkezi otoritenin kontrol edemediği bir bölge olarak kalmıştır. Cumhuriyet Türkiye'si Dersim'in bu yapısına, kurulmak istenen ulus devlete uygun hale getirmek için müdahale etmiştir. Bu müdahale, büyük çatışmalara neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dersim, aşiret, seyit, Tunceli, isyan, ulus-devlet, Umum Müfettişliği

ABSTRACT

The geographic and social structure of Dersim was continuously problem for the governments which were established in the region. Its geographical structure continuously blocked all strong governments to rule Dersim. The people of Dersim created unique hinterland in the rough mountainous, hilly areas in which regular army didn't survive. This region couldn't be controlled by the centralized managements. This situation caused great conflicts during its history and continued until the establishment of Turkish Republic. The Republic interfered the special structure of Dersim to accommodate them to the nation-state this interference caused great conflicts.

Key Words: Dersim, tribe, seyit, Tunceli, riot, nation-state, general inspectorship.

Dersim olarak bilinen bölge, Fırat Suyu ve Murat Suyu olarak adlandırılan Fırat nehrinin iki geniş uzantısının oluşturduğu dönemeçte yer almakta olup, Kiğı, Pülümür ve Erzincan'ın kuzey doğu sınırını oluşturmaktadır. Bölge L.Molyeneux Seel'e göre

---

* Bu makale, CIEPO'nun Yüzyüncü Yıl Üniversitesi'nde düzenlemiş olduğu sempozyumda tarafımdan sunulan tebliğın yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, koclarb@gmail.com

yaklaşık 7000 mil kare (11000 km. kare) büyüklüğündedir¹. Ancak bölgenin yüzölçümü İbrahim Yılmazçelik tarafından 1973 yılında yayınlanan Tunceli il yıllığına atfen 7774km kare², 1934 yılında jandarma umum komutanlığı tarafından yayınlanan dersim raporunda 6300km. kare olarak ifade edilmektedir³.

Bölge aşırı derecede dağlık ve engebeldir. Oldukça yüksek dağların arası çok girift “V” şeklinde, derin vadilerle, kısa boylu ağaçlardan, meşeden ve yer yer meyve ağaçlarından oluşan sık ağaçlı ormanlarla kaplıdır.

EğİN’den Pülümür’e kadar Fırat’ın güney kıyısı boyunca uzanan ve yüksekliği 3048 ile 3352 metre arasında değişen Munzur ve Mercan Dağları, Dersim bölgesini kuzeyden kuşatarak doğal bir set oluşturur. Bu dağ silsilesinin batı tarafında bulunan Munzur Dağı büyük bir duvar gibidir. Sarp yamaçları tamamıyla çıplaktır. Silsilenin doğu tarafındaki Mercan Dağı da aynı oranda sarp, azametli ve güzel görünümündedir. Bu dağ engeli Fırat Vadisine 2590-2743 metre yüksekliğinde dört noktadan geçit verir. Bu geçitlerin hiçbiri kışın kullanılmaz. Bir tanesi çok engebeli ve kayalık olup Ovacık Vadisinin batısından Kemah’a geçit verir ve ancak yazın kullanılabilir. Ovacık’ın doğusundan Erzincan’a geçit veren, Deve Çukur Gediği olarak adlandırılan, Munzur ve Mercan Dağlarını birbirinden ayıran geçitten geçiş çok zor değildir. Yük hayvanlarının geçemediği diğer iki geçit nadiren kullanılır.

Munzur Dağlarını eteklerinde 1280 metre rakımlı Ovacık bulunmaktadır. Munzur suyu mesafesine kadar uzanarak batıya doğru genişlemektedir. Köylerin etrafındaki küçük arazi parçaları dışında toprak işlenmemiştir. Munzur suyu Ovacık’a geçtikten sonra güneye kıvrılır ve birçok su kaynağından beslenerek bütün Dersim’e yayılır. Bu nehir, yatağından yaklaşık 300 metre alçalarak hiç de azımsanmayacak su ile Peri’nin birkaç km. batısındaki Peri suyuna karışır. Bölge kabaca, Doğu ve Batı’da dağ silsileleri ile kaplı, Güney’de iki vadiyi birbirinden ayıran Murat ve Peri Nehirlerine doğru uzanan dağlardan oluşan bir arazi görünümündedir⁴.

Bu coğrafi özelliğinden dolayı Dersim, tarih boyunca ya zulümden ya da meşru otoriteden kaçanların sığındığı bir sığınak özelliği taşımıştır. Örneğin: 1212 tarihli Moğol saldırılarından kurtulmak için Erzincan, Erzurum, Palu havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde yaşayan pek çok aşiret, yine XII. yüzyıldaki Moğol hareketinin önünden kaçan aşiretler, İlhanlı döneminde bu devletin baskından kaçan aşiretler, 1387 yılında doğu illerine Timur akınlarının başlaması üzerine birçok Türk boyu ve Akkoyunlu aşireti, 1473 yılında Akkoyunluların Osmanlı’ya mağlubiyeti üzerine Akkoyunlular ve onlara

¹ L. Molyeneux Seel, “A Journe in Dersim”, *Geprahical Journal*, Vol. 44 No:1 (Jul. 1914) s.49; Bu makale, Suat Akgül tarafından tercüme edilmiştir: Bakınız; Suat Akgül, *Amerikan ve İngiliz Raporları Eşliğinde Dersim*, İstanbul 2009, s. 89-117

² İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Elazığ 1999, s. 1

³ *Dersim Raporu*, İstanbul 2010, s. 21

⁴ L. Molyeneux Seel, a.g.m, s. 49-50

destek verenler, Yavuz tarafından Şah İsmail'e destek verdiği için cezalandırılanların pek çoğu⁵, Dersim'in içinde ordu yürütmenin neredeyse imkansız olduğu bu coğrafyasına sığınmışlardır.

Pülümür suyunun yatağını teşkil eden Darboğaz ve bu boğaz ile Munzur suyu arasında Bobyezbaba-Kaçgerekbaba Dağı hattının kuzey tarafı ve Pülümür suyunun Munzur ile birleştiği noktaya kadar güney hattını teşkil eden bölge, Dersim'in en sarp, hayatiyeti ilk insana dayanan ve sığınak olan büyük küçük yüzlerce mağaraları, en derin ve dik yamaçları, vadiler ve dar boğazları kapsayan bir bölgedir. Bu bölge eskiden beri Dersimliler için kurtuluş yeri olarak tanınmıştır.

Bu bölge, özelliği itibarıyla sakinlerine eski tarihlerden beri, meşru otoriteye karşı gelme cesareti uyandırmıştır⁶. Naşit Hakkı Uluğ'un Dersimle ilgili şu tanımlaması son derece ilginçtir: *Dersim yolları kayaların üzerinde katır nallarının açtığı patikalardan ibaretti; bunlar uçurumların kenarlarındaki dar izlerdi. Alışkın olmayan gözler kararır, hele biraz sinirli olanlar yaya yürümeyi tercih ederlerdi... Kışın bu yollar Dersimliler için açıktı, yabancılar hiç kumldayamazlardı; hatta Dersim'in yıllanmış zaptiyelerinin bile gidemediği kısımlar vardı⁷. Vahşet telkin eden bu sarplıklar, burada yaşayan halkın medeniyetle olan ilişkisini belirlemiştir⁸. İngiliz misyoner Herry H. Rigss, 1911 tarihli "Dersim Kürtlerinin Dini" adlı makalesinde bu coğrafyada şekillenen insan davranışlarını ortaya koyan şöyle bir tespitte bulunmaktadır: *Kürtler, genelde ilkel, vahşi ama cana yakın konuksever, cömert ve samimi bir halktır. Onların evindeki candan konukseverliğe hiçbir zaman başka bir yerde rastlamadım. Sıhhatli ve temiz yaşarlar. Aynı zamanda kaba ve ateşli insanlardır. Aralarındaki aşiret savaşları süreklidir. Onların topraklarında onların koruması altında olmadan seyahat eden bir yolcu soyulmayı çoktan hak etmiştir⁹. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, bölgede bir devlet otoritesinin etkin kılınması neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle Rigss'in yukarıdaki sözlerinde işaret ettiği gibi sürekli bir aşiret kavgası söz konusu olmuştur. Dersim 45 aşiret grubuna sahiptir¹⁰. Bu aşiretlerin kendi aralarındaki düşmanlıkları aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir¹¹:**

⁵ İbrahim Yılmazçelik, *age*, s. 17-20

⁶ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetindeki Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara 1972, s. 366

⁷ Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul 2007, s.192

⁸ Hallı, *age*, s. 366

⁹ Akgül, *age*, s.78

¹⁰ L. Molyneux Seel, *agm*, s. 52; geniş bilgi için bakınız; İbrahim Yılmazçelik, *age*, s. 118-126

¹¹ Naşit Hakkı Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, İstanbul 2009, s. 28

Aşiret Adı	İhtilaflı Olduğu Aşiret/Aşiretler
Sadıllı aşireti	Kureyşan aşireti
Hormik aşireti	Arıllı aşireti
Karsanlı aşireti	Bütün komşu aşiretler
Haydaranlı aşireti	Şeyhhasan ve Arıllı aşireti
Arıllı aşireti	Hormik, Kureyşan, Haydaranlı aşiretleri
Kureyşan aşireti	Şadıllı ve Arıllı aşiretleri
Bahtiyar aşireti	Yukarı Abbas ve Laçın aşiretleri
Koç uşağı aşireti	Şam uşağı dışında bütün aşiretlerle
Aşağı Abbas aşireti	Pilvank aşireti
Yukarı Abbas aşireti	Karsanlı, Kalan, Demenan aşiretleri
Yukarı Karaballı aşireti	Kalan aşireti
Laçın Uşağı aşireti	Bahtiyar Uşağı aşireti
Ferhat Uşağı aşireti	Koç Uşağı aşireti
Kırgan aşireti	Yukarı Abbas Uşağı aşireti
Pilvank	Bütün komşuları, Aşağı Karaballı, Koç Uşağı, Şam Uşağı aşiretleri
Şam Uşağı aşireti	Aşağı Karaballı aşireti
Kalan aşireti	Yukarı Abbas ve Yukarı Karaballı aşiretleri
Maksut Uşağı aşireti	Aslan Uşağı aşireti
Aslan Uşağı aşireti	Maksut Uşağı aşireti

Aşiretlerin birbirleriyle çatışmalarının en önemli sebeplerinden biri: Dersim’de özellikle dağlık bölgelerde yapılan ziraatten alınan verimin yeterli olmadığından dolayı ortaya çıkan arazi anlaşmazlıklarıdır. Aşiretlerden bir kısmının (Şadili, İzolu, Arslan Uşağı, Pilvank, Ferhad Uşağı) arazileri kendilerini geçindirecek derecedeydi. Bir kısmı ise (Yusufanlı, Kureyşanlı, Haydaranlı, Topuzlu) arazilerinin ziraata uygun olmaması sebebiyle geçim sıkıntısı çekmekteydi¹².

Bu arazi yetersizliği sadece aşiretler arası çatışmayı değil aynı zamanda asi bir ruhu ortaya çıkarmış ve neredeyse eşkıyalığı meşrulaştıran bir hayat anlayışını etkinleştirmiştir¹³. Dersim’in de içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nde ne Osmanlılardan önce ne de sonra tam bir merkezi otorite kurulamamıştır¹⁴. Bu yüzden bölge, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra burada oluşturulan idari yapılanmada imparatorluğun diğer bölgelerindeki idari yapıdan farklı bir uygulamaya gidilmiştir¹⁵. Böylece bölgeyi mevcut düzenini bozmadan Osmanlı hâkimiyetine bağlamak amacıyla;

1. Osmanlı Sancakları
2. Ekrađ Sancakları

¹² Yılmazçelik, age, s. 136

¹³ Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 24-25

¹⁴ Tuncay Ögün, *Doğunun Mirlerine Son Veda İzzeddin Şir Bey ve İsyani*, İstanbul 2010, s.29

¹⁵ M Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı İdari Yapısı”, *Osmanlı Araştırmaları XII*, Neşir Heyeti, Halil İnalçık, Nejat Göyünc, Heath W. Lowry, İsmail Erünsal, Bert Fragner, Klaus Kreiser, İstanbul 1992, s.375

3. Hükümetler adı altında idari, mali ve askeri açıdan birbirinden farklılıklar arz eden üç çeşit idari birim oluşturulmuştur¹⁶.

Ancak Dersim'i bu tanımlamaların herhangi birinin içinde ele alıp değerlendirmek pek mümkün değildir. Dersim üzerine araştırma yapmış Osmanlı tarihçilerinden olan Yılmazçelik, Çemişgezek, Pertek, Sağman, Mazgirt sancakları dışındaki yerlerin yurtluk-ocaklık veya malikâne olduğu hususunda bir bilgiye sahip olunmadığını yazmaktadır¹⁷. Burası idari açıdan bütünü içinde çok fazla bir anlam ifade etmeyen, arazinin de durumu nedeniyle çok fazla müdahale edilmeyen bir bölge gibi görünmektedir¹⁸. Dersim, merkezi otoritenin nüfuz alanı dışında kalmakla beraber, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da var olan yerel örfeye dayalı mir, emir ve bey gibi feodal hâkimlerin oluşturduğu güçlü bir otoriteye ve hiyerarşiye de sahip olamamıştır. Burada ağa ya da seyitlerin etrafında oluşan bir otoriteden bahsetmek mümkündür. Ancak bir aşiretin bazen birden fazla reisinin varlığı da görülmüştür¹⁹. Bu durum da otoriteyi zayıflatmış ve aşiretler arası çatışmanın yanında aşiret içi çatışmayı da meydana getirmiştir²⁰.

Aşiretler, kendi aralarındaki bu çatışmalardan dolayı, birbirlerine karşı bir emniyetsizlik ve maişetlerini temine esas olan hayvanlarını muhafaza kaygısıyla hızla silahlamışlardır. İleride daha geniş ele alacağımız bu aşırı silahlanma ve sosyal grupların birbirlerine olan güvensizliği Dersim'de önemli ölçüde asayiş sorunu yaratmıştır. Güçlü bir otoritenin olmamasından kaynaklanan bu can ve mal kaygısı devam ettiği müddetçe, feodal özellikli örfeye dayalı hukuku olan sosyal yapının da gerisine giden çete görüntüsü veren, çapulu ve soygunu neredeyse meşru sayan²¹, ağa ve seyitlerin etrafında sıkıca kenetlenmiş bir ilişki biçimi gelişmiştir. Bu da eşkıyalık olaylarının artmasına neden olmuştur. Bu ilişki biçimi gevşedikçe ağa ve seyitlere bağlılığın azaldığı görülmektedir. Mesela Mazgirt halkının büyük çoğunluğu çiftçilikle uğraşmaya başlayınca reisleriyle olan bağları oldukça zayıflamıştır²².

Dersim, bu özelliğinden dolayı kendini yalnız merkezi otoriteden değil, aynı zamanda bölgeden de soyutlamıştır. Dersimliler, genel bir Kürt hareketi yaratmayı ve bunun için Doğu Anadolu'nun diğer bölgeleriyle ilişki kurmayı düşünmemişlerdir. Ancak kendi varlıklarını korumayı düşünerek, hareket etmişlerdir²³. Tabii ki Dersimin Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerindeki gruplarla ittifak oluşturulmamasında mezhep farklılığının meydana getirdiği sonuçları göz ardı edemeyiz. Bu mezhep farklılığından dolayı,

¹⁶ Ögün, *age*, s. 30

¹⁷ Yılmazçelik, *age*, s. 30

¹⁸ Yılmazçelik, *age*, s. 127

¹⁹ Yılmazçelik, *age*, s. 142-143

²⁰ L. Molyneux Seel, *agm*, s. 52

²¹ Hallı, *age*, s. 374

²² *Dersim Raporu*, s. 228

²³ Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihi*, İstanbul 2004, s. 90-91

bölgedeki diğer Sünni gruplara yabancılaşmışlar, bu gruplarla çatışır hale gelmişlerdir²⁴. Hatta Şeyh Sait İsyanı'nda olduğu gibi devletin yanında yer almışlardır. Diğer taraftan Seyitlerin oluşturduğu otoritenin en önemli kaynaklarından biri de Dersim inanç yapısıdır. Var olan inanç bu otoritenin oluşmasında etkin bir rol oynamıştır²⁵.

Dersimliler devlete karşı daima kurnaz bir siyaset izlemiş ve Osmanlı kuvvetlerinin Dersim'i zapt edemeyeceğini düşünmüşlerdir. Hatta daha ileri giderek ellerine fırsat geçtikçe devlet otoritesinin etkin olduğu bölgelere baskın yapmaktan geri kalmamışlardır²⁶. Merkezi otorite güçlü olduğu dönemlerde hükümet güçlerine karşı saldırgan olmamaya, uysal kalmaya özen göstermiş olan Dersim ağaları ya da Seyitleri, merkezin gösterdiği en ufak bir zayıflıkta saldırıya geçmişlerdir.

Dersim'de ağaların ve seyitlerin etrafında oluşan bu egemenlik alanına uzun süre müdahale edilmemiştir. Osmanlı Devleti, 1848 tarihinden itibaren bölgede takip ettiği politikalarla bu yapıyı kırmak ve bölgeyi, merkeze güçlü bir şekilde bağlamak istemiştir²⁷. Hatta bu karmaşaya son vermek ve bölgede kalıcı bir düzen kurmak amacıyla hicri 1280 (1863-1864) yılında kapsamlı bir projeyi devreye sokmuştur. Çukurova'yu, Dersim'i ve bütün Kürdistan'ı dolaşarak Anadolu kıtasını tümüyle ıslah etmek üzere *Fırka-i Islahiye* adı verilen özel bir kuvvet oluşturuldu. On beş tabur piyade, iki alay süvari ile beş-altı yüz kadar Çerkez, Gürcü, Kürt atlılarından oluşan ve şeşhaneli dağ toplarıyla donatılan bu kuvvetler ordunun en güzide birlikleri arasından seçilmişlerdi. *Fırka-i Islahiye'nin* yedi tabur piyade ve bir alay süvarisi Dersaadet'te, dört tabur piyade ve bir alay süvarisi Sivas'ta, birer tabur piyadesi de Girid, Haleb, Maraş ve Adana'da bulunuyordu. Hazırlanan kuvvetler, Dördüncü Ordu Müşiri Derviş Paşa ile Ahmed Cevded Paşa'nın müşterek yönetimine verildiler. Askerî meseleler Derviş Paşa'nın, mülkî işler ise Ahmed Cevdet Paşa'nın sorumluluğunda olacaktı. Kendilerine çok geniş yetkiler verilmişti. Dersaadet'ten gemilerle sevk edilen birlikler 1865 Haziran'ında görev yerlerine intikal etmek üzere İskenderun limanına çıkarıldılar. Fırka, çalışmalarını başarılı bir şekilde sürdürürken, Eflak ve Boğdan'da bir takım karışıkların çıkması ıslahat çalışmalarının yarım kalmasına neden oldu. Eflâk ve Boğdan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla Tuna vilayetinde bir ihtiyat kuvveti oluşturmak için, *Fırka-i Islahiye'nin* birkaç taburunu geri almak zorunda kalan Osmanlı Hükümeti, Kürdistan ve Dersim'in ıslahından vazgeçmek mecburiyetinde kaldı.²⁸ Bu tür köklü çözüm arayışlarının dönemin

²⁴ BCA 030-10 88-580-19; L. Molyneux, agm, s. 51-52

²⁵ Geniş bilgi için bakınız; Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Devlet*, İstanbul 1999

²⁶ Dersimi, *age*, s. 90-91

²⁷ Osmanlı Devleti, bu tarihten itibaren bölgeyi merkezi idare açısından bir statüye kavuşturmak istemiştir. Buna göre Dersim; 1849 yılında Diyarbekir eyaletine, 1857 yılında Harput eyaletine, 1865 yılında Erzurum vilayetine, 1888-1923 yıllarında Mamüretülaziz vilayetine bağlı Sancak statüsüne kavuşturulmuştur. Bakınız; Tahir SEZEN, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara 2006, s. 148

²⁸ Tuncay Ögün, *age*, s. 381; Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, 1980, s. 116-119, 131, 178; Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* (21-39), Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara, 1986, 201

şartlarından kaynaklanan sebeplerden dolayı başarısız olmaları, Osmanlı yöneticilerini, aşiret ağalarından devlet hizmetinde faydalanmak gibi yanlışlıklar içeren veya sadece bir tepeleme girişiminden öteye geçememiş²⁹ başarısız, üstünkörü çare arayışlarına yöneltmiştir³⁰.

Bölgeye en ciddi müdahale Cumhuriyet Döneminde yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı'dan farklı olarak üstünkörü çözüm arayışlarının yerine, sorunu anlamak, uzun vadede çözmek gibi bir yöntemi benimsemiştir. Başbakan, Dahiliye Vekili, Genel Kurmay Başkanı düzeyinde bölgede ciddi araştırmalar yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır³¹. Hazırlanan bu raporlarda ortak sorun olarak; ağalık ve seyitlik sistemi, bu sistemin geliştirdiği sosyal ilişki biçimi ve ilişkinin oluşturduğu çapul olayları görülmüştür. Genel görüş, Dersim'i merkeze bağlamak için ağalardan ve seyitlerden kurtarılması gerektiğidir³².

Bu dönemde ulus-devlet kurma iddiasında olan ve ülkeyi ulus bütünlüğü içerisinde, gelenekselin sosyal statülerini reddeden bir anlayış dairesinde idare etme gayretinde olan Cumhuriyet idarecilerinin bölgeye bu açıdan yaklaştığını görmekteyiz. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonraki mahkemenin karar aşamasında Mahkeme başkanı Mahzar Müfit Kansu'nun yaptığı konuşma bunun açık bir delilidir³³.

Bu konuşmada ayrıca devlet tarafından bir ıslah ve tedip hareketinin gereklilik olarak düşünüldüğünün, ülkenin ortasında merkezden bağımsız bir yapının kabullenilmeyeceğinin ve bölgenin silahlı unsurlardan temizleneceğinin ipuçları da verilmektedir.

Nitekim İçişleri Bakanlığı'nın 26 Mayıs 1925'te, 30 Mayıs 1925'te, 13 Haziran 1925'te yayınladığı genelgeler Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin konu ile ilgili ciddiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Bu noktada ilk merhalede en önemli husus silah toplanması olarak görülmektedir. Bölgede silah her şeydir. Bilhassa Dersim'de güçlü

²⁹ Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 145

³⁰ Yılmazçelik, age, s. 143; L. Molyneux, agm, s. 51

³¹ Konuyla ilgili olarak bakınız; Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın raporu için Faik Bulut, *Dersim Raporları*, İstanbul, 2009; Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul 2008, Celal Bayar, *Şark Raporu*, Sadeleştirilen: Nejat Bayramoğlu, İstanbul 2006 ; Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, İstanbul 1995

³² Geniş bilgi için bakınız; *Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, İstanbul 2010

³³ Kansu bu konuşmasında şunları söylemektedir: *Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz ya kıskartmasın ve siyasi harisleri rehber edinerek hepimiz bir noktaya Bağımsız Kürdistan teşkiline doğru yürüdüünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleri ile, irticaınız ve ayaklanmanız derhal yok edildi ve hepimiz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız.*

Herkes bilmelidir ki, genç Cumhuriyet hükümeti kıskırtıcılık ve irticaa, her türlü laneti faaliyetlere kesin surette göz yummayacağı gibi, hatta kesin tedbirler sayesinde bu gibi eşkıya hareketlerine yer vermeyecektir. Senelerden beri şeyhlerin, ağaların, beylerin baskısı altında sömürüle, eriyen, inleyen bu bölgenin zavallı halkı, artık sizin kıskırtıcılığınızdan ve kötülüğümüzden kurtularak Cumhuriyetimizin verimli ilerleme ve saadet vaat eden yollarında yürüyerek refah ve saadet içerisinde yaşayacaktır...; Hallı, age, s. 144

otorite oluşmadığı için silah Dersimli'nin ırzını, malını ve canını koruyabilmesi için sahip olunması gereken en önemli şeydir³⁴.

Bölgede halkın elinde hükümet tarafından kontrol edilemeyen pek çok silah vardır. Dersim'de mevcut olan silahın kaynağı büyük ölçüde I. Dünya Savaşı'nda gasp ettikleri silahlar ve müteakip zamanlarda Dersimlilere yaptırılan sırta silah nakliyatından aşırıdıkları mermilerdir. Bu durum Dersim'i silah deposu haline getirmiştir³⁵. Jandarma Umum Komutanlığının tahminen 1934 yılında hazırladığı raporda Dersim'de tahminen ortalama 9.070 silah bulunduğu belirtilmektedir. Bu rakam istihbarat tahminlerinde daha da artmakta 19.870'e yükselmektedir³⁶. Buna rağmen Dâhiliye Vekâleti'nin, Aralık 1932'de hazırladığı cetvelde, Dersim'in de bağlı bulunduğu Elaziz'de hiç silah toplanmadığı işaret edilmektedir³⁷. Bu durum rapordaki bilgilerin yanlışlığını göstermez. Bilakis, 1930 tarihinde Birinci Umum Müfettişliğinin raporu doğrultusunda³⁸ buradaki silah toplama işinin sona bırakıldığı görülmektedir. Bu sona bırakma yöntemle ilgili bir durumdur³⁹.

1930 yılının ortalarına gelindiğinde Dersim, Cumhuriyet Hükümetinin kontrol altına alamadığı son bölgeydi. Devlet, kontrol altına alamadığı bu bölgeyi dönüştürmeyecek şekilde merkeze bağlamak için harekete geçmiştir. İşte bu doğrultuda Meclis, 1944 yılına kadar devam edecek olan Tunceli Kanunları olarak bilinen idarecilere çok geniş yetkiler veren 25.12.1935 tarihinde kabul edilip 2.1.1936'da yürürlüğe giren 2884, 2885 ve 08.01.1936 tarihinde kabul edilip 13.01.1936 tarihinde yürürlüğe giren 2887 sayılı kanunları çıkarmıştır⁴⁰. Diğer taraftan, 2/3823 sayılı ve 6.1.1936 tarihli kararname⁴¹ ile Dördüncü Umum Müfettişliği kurulmuştur. 10.1.1936 tarihinde Korgeneral Abdullah Alpdoğan 1943 yılına kadar sürecek Dördüncü Ordu müfettişliğine atanacaktır⁴².

Devlet, Dersimi, merkezi otoriteye bağlamakta en sorunlu bölge olarak görmüştür. Bunu bölgede görev yapmak üzere kurulan 4. Umum Müfettişliğine verilen yetkilerden

³⁴ Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*, s. 69

³⁵ Hallı, *age*, s. 373-374

³⁶ *Dersim Raporu*, s. 147

³⁷ BCA 030-10 54-360-1

³⁸ *Dersim Raporları*, s. 246-254

³⁹ *Dersim Raporları*, s. 246-254

⁴⁰ *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, s. 181; T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. VII(V. Devre, 1. Oturum), T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1936, s. 175-181; *Vilayet ve Mahalli İdareler Mevzuatı (1864-1996)*, Ankara 1997, s. 635-632

⁴¹ Bu kararnamede şu ifadeler kullanılmaktadır: Orta Anadolu'nun doğu kısımlarında ve bilhassa şark halkının mütekâsif bulunduğu Dersim çevresinde idare ve inzibat işlerinin esaslı şekilde tanzim ve hükümet murakabesinin daha yakından ifasını temin için, yeniden kurulacak Bingöl ve Tunceli ve Birinci Umum müfettişlik muntkasından ayrılacak Elaziz vilayetlerini ihtiva etmek 27 teşrin-i sani (Kasım) 1927 tarihli talimat name ile muayyen vazife salahiyetlere haiz olmak üzere, 1164 sayılı kanunun birinci maddesine dayanarak, Dördüncü bir umum müfettişlik kurulması, Dahiytle Vekilliği'nin 4 Ocak 1936 tarihli ve 52 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 6 Ocak 1930'da onanmıştır, Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul 2003, s. 231

⁴² Koçak, *age*, s. 232

anlayabiliriz. Diğer Umum Müfettişlikler aynı yetkilerin kendilerine de verilmesini istediklerinde *Normal olmayan durumundan dolayı muvakkat bir zaman için ayrı ve istisnai bir kanunla idaresi kararlaştırılan Tunceli vilayetinin askeri valisine verilen salâhiyetler yalnız bu vilayete mahsus olup aynı zamanda dördüncü bölgenin umumi müfettişi olan Tunceli valisi bu salâhiyetini müfettiş-i umumi sıfatıyla bölgeye merbut diğer vilayetlerde istimal edemeyeceğine göre mahalli ve mevzi olmakla beraber muvakkat bir zaman için kabul edilen salâhiyetlerin ne üçüncü umum müfettişliğine ne de diğer umum müfettişlilere verilmesi muvafık olmayacağı⁴³ gibi gerekçelerle reddedilmiştir.*

Merkezi otoriteyi etkinleştirici bu gelişmelerle beraber, bölgede varlıkları tartışılır hale gelecek ağa ve seyitler, bu gelişmelere karşı bölgede bilhassa Fransızların oluşturduğu uygun ortamı da arkalarına alarak isyan ettiler⁴⁴. Ancak devlet, bu isyanı adeta beklemektedir ve bu isyana karşı takınacağı tutumu önceden belirlemiştir. Bu nedenle isyana karşı hızla harekete geçilmiştir. İsyana karşı takınılacak tavrın ne olacağı konusunda hükümetin aldığı 4. Mayıs. 1937 tarihli çok gizli Bakanlar Kurulu Kararı önemli bir ipucudur⁴⁵.

Bu karara göre, zaten bu isyanların çıkma ihtimaline karşı hazırlıklı olan devlet, hızlı bir şekilde harekete geçmiş ve almış olduğu tedbirler sayesinde çok sert bir müdahalede bulunarak isyanı bastırmıştır. Bastırılmasında uçakların da kullanıldığı⁴⁶ bu

⁴³ BCA 030-10 70-463-18

⁴⁴ BCA 030-10 128-923-19

⁴⁵ Bu kararda şunlar söylenmektedir: *Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:*

1. Toplanan kuvvetlerle Nazîmiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan muntkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silâh toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakil tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülâhaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimî olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silâh kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kâmilan tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tanzîfi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lâzımdır; Hallı, age, s.

491

⁴⁶ BCA 030-10 111-747-3; BCA 030-10 11-744-3; Ayrıca bakınız, Robert Olson, "The Kurdish Rebellions of Sheik Said (1925), Mt. Ararat (1930), and Dersim (1937-8): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 40, Issue 1 (Mar., 2000), pp. 67-94

isyan esnasında asker ve sivil pek çok insan ölmüş⁴⁷ ve daha sonraki tedip ve ıslah girişimiyle pek çok insan sürgüne gönderilmiştir⁴⁸.

Bu isyandan sonra, yüz yıllarca, hayatlarını devam ettirdikleri yörenin fiziki yapısından ve yaşadıkları tarihsel serüvenden dolayı, bölgede kurulan devletler tarafından adeta potansiyel asi olarak görülmüş olan Dersim halkı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin müdahaleleriyle Tunceli adı altında yeni bir kimliğe büründürülerek ulus-devlet yapısına uygun gelecek bir şekilde dönüştürülmeye çalışılmıştır. Dersim halkı, bu yeni kimliğiyle, merkezi otoriteye karşı isyan gücünü kaybetmiş ve bu otoritenin kontrolüne girmiştir⁴⁹.

Dersim halkının, merkezle olan bu mücadelesi, genellikle etnik ve mezhep sorunu olarak ele alınmaktadır. Oysa Dersim halkının kendi etnik ve mezhep çevresi ile olan ilişkilerini göz önünde bulunduracak olursak, bu yaklaşımın doğru olmadığı zaten görülecektir. Zira Dersim halkı, merkezi otoriteye karşı isyan ettiğinde kendi mezhep ve etnik çevresiyle bütünleşmemiştir. Bunun en önemli sebebi bu çevrelerin de Dersim halkının hırçın ve isyankâr yapısından müşteki olmalarıdır. Bu durum, Dersime yönelik müdahalelerde Cumhuriyet yönetiminin elini güçlendirmiş ve istediği sonucu elde etmesini kolaylaştırmıştır.

Devlete karşı isyanında başarısız olan Dersim halkı, bilhassa kendi etnik çevresinden olan Sünni unsurun geleneksele dayalı erk kullanma gücüne karşı, Türkiye Cumhuriyeti devletinin laik yüzü ile zımmi bir ittifak oluşturmuştur. Bilindiği gibi, Dersim üzerinde baskı oluşturan yöredeki geleneksel güçler, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurmak istediği ulus devlet açısından da sorun teşkil etmekteydi. Çok partili hayata geçildiği andan itibaren Tunceli'de 1950 seçimleri hariç - ki bu seçimlerde de yakın geçmişteki büyük çatışmaya rağmen CHP Tunceli'de oyların % 41'ni almıştır.- CHP'nin sürekli olarak, geleneksel sosyal dinamiklerle güçlü bağları olan diğer partilere göre, güçlü yerel aday çıkmadığı sürece daha fazla benimsenmesi bunun önemli bir kanıtıdır⁵⁰.

Geleneksel sosyal çevrenin CHP'ye dolayısıyla devlete yönelik muhalefeti, Dersim (Tunceli) halkı açısından çok fazla bir anlam ifade etmemiş hatta bu çatışmada, laik temeller üzerine oturan CHP'nin yanında yer almıştır. Bu da demektir ki, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu coğrafyada kurulmuş olup, ideolojik özellikleri ve siyasal temellendirmeleri bakımından Dersim halkını en fazla kendi yanına çekebilmiş devlettir.

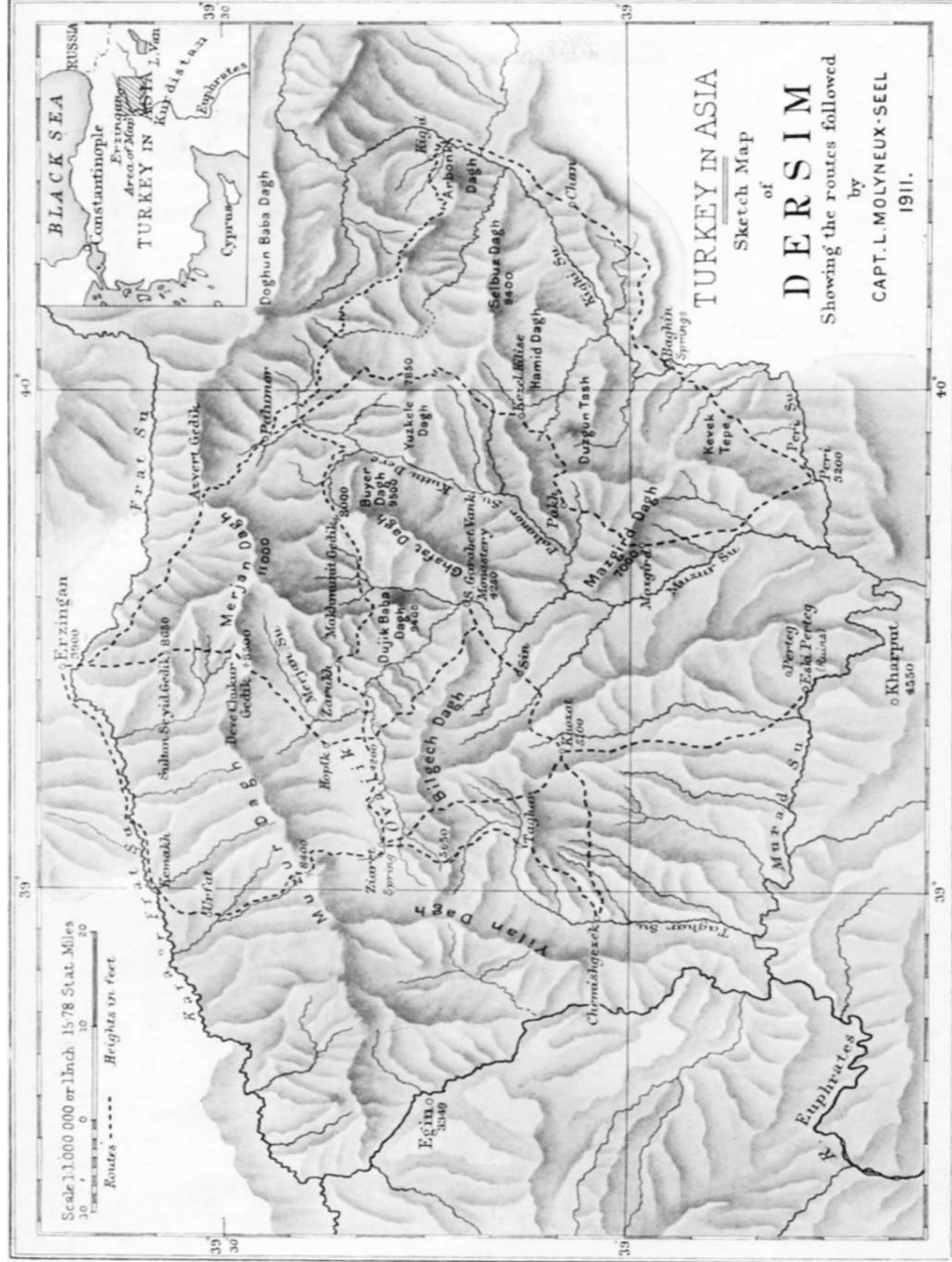
⁴⁷ BCA 030-10 72-470-8

⁴⁸ BCA 030-10 81-530-18; Ayrıca geniş bilgi için bakınız; Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan*, Kasım 2009 Ankara

⁴⁹ Mehmet Zülfü Yonga, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yayına Hazırlayanalar: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Ankara 1994, s. 33-34

⁵⁰ Tunceli'deki seçim sonuçları için bakınız; <http://tuikrapor.tuik.gov.tr>

Başka bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Dersim halkının en çok yakınlaştığı siyasal otoritedir.

Dersim bölgesini gösteren harita: L. Molyneux SEEL, "A Journe in Dersim", *Geographical Journal*, Vol. 44 No:1 (Jul. 1914)'den alınmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi;
030-10 88-580-19
030-10 54-360-1
030-10 70-463-18
030-10 128-923-19
030-10 72-470-8
030-10 81-530-18

Yayınlanmış Belgeler

Celal Bayar, *Şark Raporu*, İstanbul 2006
Dersim Raporu, İstanbul 2010
Doğu Sorunu Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, İstanbul 2010
Faik Bulut, *Dersim Raporları*, İstanbul, 2009
Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul 2008
T. B. M. M. Zabıt Ceridesi
Vilayet ve Mahalli İdareler Mevzuatı (1864-1996), Ankara 1997

Kitaplar

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul,1980
Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir (21-39)*, Yay. Haz. Cavid Baysun, Ankara, 1986
AKGÜL Suat, *Amerikan ve İngiliz Raporları Eşliğinde Dersim*, İstanbul 2009
AKYOL Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Devlet*, İstanbul 1999
AYGÜN Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan*, Kasım 2009 Ankara
DERSİMİ Nuri, *Kürdistan Tarihi*, İstanbul 2004
HALLI Reşat, *Türkiye Cumhuriyetindeki Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara 1972
KARABEKİR Kazım, *Kürt Meselesi*, İstanbul 1995
KOÇAK Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul 2003
ÖĞÜN Tuncay, *Doğunun Mirlerine Son Veda İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, İstanbul 2010
SEZEN Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara 2006
ULUĞ Naşit Hakkı, *Derebeyi ve Dersim*, İstanbul 2009
ULUĞ Naşit Hakkı, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul 2007
YIMAZÇELİK İbrahim, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Elazığ 1999
YONGA Mehmet Zülfü, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Ankara 1994

Makaleler

OLSON Robert, "The Kurdish Rebellions of Sheik Said (1925), Mt. Ararat (1930), and Dersim (1937-8): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 40, Issue 1 (Mar., 2000), s. 67-94

SEEL L. Molyeneux, "A Journe in Dersim", *Geographical Journal*, Vol. 44 No:1 (Jul. 1914),
s.49-68

ÜNAL M. Ali, "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı İdari Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları XII*,
Neşir Heyeti, Halil İncık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İsmail Erünsal, Bert Fragner,
Klaus Kreiser, İstanbul 1992, s. 367-390

İnternet Siteleri

<http://tuikrapor.tuik.gov.tr>